

УДК 378.046-21.68:331.101-051
К 89

Юлія КУЗЬМЕНКО

**РОЗВИТОК ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ФАХІВЦІВ ІЗ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ УРСР
У 1985 – 1991 рр.**

Стаття висвітлює трансформаційні процеси періоду «перебудови» в системі освіти у контексті розвитку трудового потенціалу педагогічних кадрів на теренах УРСР. Розглянуто нормативно-правові документи, що впливали на реформи в галузі економіки й освіти. Особливу увагу приділено формуванню освітньої складової фахівців із трудової підготовки у ВНЗ та в системі підвищення кваліфікації.

***Ключові слова:** фахівці з трудової підготовки, система освіти, трудовий потенціал, освітня складова людського капіталу.*

Постановка проблеми. Швидкі динамічні перетворення сучасного суспільства зумовлюють необхідність підготовки в Україні нової генерації освітніх кадрів високого кваліфікаційного рівня. Вони повинні бути не лише мобільними й конкурентоспроможними на ринку праці, а й здатними ефективно працювати, раціонально використовувати сучасне інформаційне середовище для оптимізації своєї професійної діяльності й фахового вдосконалення, розуміти важливість неперервної освіти протягом життя тощо. За таких умов ефективно розв'язати проблеми підготовки освітян у національній системі освіти неможливо без комплексного вивчення, аналізу й узагальнення попереднього досвіду, виокремлення у ньому раціональних ідей та впровадження їх у сучасний освітній простір. Тому розгляд питань теорії і практики формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки у різні історичні періоди потребує детального вивчення, оскільки містить важливі положення, які не втратили актуальності й сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільшу кількість досліджень щодо становлення й розвитку освіти в Україні проведено у 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. У контексті цього напрямку дослідження свою увагу українські науковці приділили таким питанням: В.О. Вихрущ вивчала розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики

(друга половина XIX – початок XX ст.); В.В. Кузьменко – теоретичні й методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (XX ст.); В.І. Луговий – тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні; В.К. Майборода – становлення й розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні (1917 – 1992); Н.В. Слюсаренко – становлення й розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX – XX ст.; Б.В. Струганець – підготовку вчителів трудового навчання у вищих навчальних закладах України (1958 – 1994) та ін.

Широке коло вчених вивчають історію освіти нашої країни. Аналіз їх робіт дає можливість отримати інформацію про те, які нормативно-правові документи регламентували підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, яку освіту отримували фахівці з трудової підготовки в різні історичні періоди, а також про зміст, форми й методи професійного навчання вчителів. Проте із загального контексту майже не виокремлювалися питання формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки, також відсутні науково-обґрунтовані дослідження з цієї проблематики в історико-педагогічному аспекті.

Зважаючи на актуальність проблеми та недостатній рівень її наукової розробки, **мета статті** – дослідити питання розвитку трудового потенціалу фахівців із трудової підготовки УРСР у 1985 – 1991 рр.

В Україні у зв'язку з більш пізнім (порівняно з країнами ЄС) розвитком системи освіти, виробничих і ринкових відносин ідеї людського капіталу почали набувати актуальності лише з 90-х рр. XX ст. До цього вони розвивалися головно у контексті понять «робоча сила», «трудові ресурси», «трудоий потенціал», «людські ресурси». У 70-х рр. у радянській науковій літературі з'являються спроби вчених щодо розмежування понять «трудоі ресурси» і «трудоий потенціал». У 80-ті рр. вже порізному трактується поняття «трудоий потенціал».

Так, наприклад, С.І. Пірожков розглядає трудоий потенціал як розвинуту в суспільстві «сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик і якостей трудоактивного населення, які реалізовані або можуть бути реалізовані в рамках і за допомогою чинної у суспільстві системи відносин щодо участі у процесі праці і суспільної діяльності» [3].

Н.А. Тітова визначає, що важливими факторами формування високоякісного трудового потенціалу є його професійно-кваліфікаційна основа, на яку впливає науково обґрунтована професійна орієнтація, організація системи освіти, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів [5, 50].

Однак єдиним у розумінні трудового потенціалу був підхід щодо його розгляду в контексті можливостей робочої сили максимально реалізуватися у праці. Цей підхід був універсальним, оскільки з середини 80-х рр. економічна, політична й соціальна кризи в СРСР впливали на

становлення усіх сфер народного господарства. Кризові процеси негативно відобразилися і на освіті, і на науці. Тоталітарна адміністративно-командна система з її методами управління вже була не здатна відповідати вимогам часу, а тому постала нагальна потреба різностороннього оновлення суспільства: економічних основ виробництва, соціального життя, політичного устрою, освітньої сфери тощо.

1985 року на пленумі ЦК КПРС М.С. Горбачовим було представлено програму широких реформ під гаслом «прискорення соціально-економічного розвитку країни» на основі ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, інтенсифікації економіки, активізації людського фактора, удосконалення структурної та інвестиційної політики, зміни порядку планування та ін. Трансформаційні процеси 1985 – 1991 рр. у СРСР характеризувалися перетворенням адміністративно-командної системи на систему управління на демократичних засадах. Щодо питання збереження й розвитку трудового потенціалу, то в контексті реформування народного господарства воно визнавалося одним із пріоритетних напрямів соціально-економічної політики Радянського Союзу.

Перетворення у 1985 р. на засадах «самофінансування», «самоуправління», «самоокупності» не були системними й передусім стосувалися економіки. Тому питання нарощення рівня економічної культури громадян, розширення їх знань з основ ринкової економіки, ознайомлення з ресурсними, технічними, технологічними, економічними й організаційними особливостями основних галузей народного господарства, розвиток підприємливості, раціональності та господарського ставлення до праці стали стратегічними для держави.

На той час світ вступав у постіндустріальну стадію розвитку цивілізації, а СРСР ще не подолав індустріальної. Фізичне й моральне старіння основних виробничих фондів унеможлилював технічний процес, зумовлював низький рівень продуктивності праці, погіршення якості товарів, різке зниження конкурентоздатності продукції на світовому ринку. Тому було «прийнято загальнодержавну програму розвитку й ефективного використання обчислювальної техніки та автоматизованих систем на період до 2000 р., націлену на об'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичного ладу» [2, 354]. Упровадження нових технологій і техніки висувало нові вимоги до якості робочої сили, зокрема до рівня кваліфікації, широти знань, творчого підходу до праці, оперативності в прийнятті рішень.

Тогочасна підготовка трудових кадрів уже не могла задовольнити зростаючих вимог у суспільстві щодо якості робочої сили. Саме тому в системі освіти здійснюється переорієнтація професійної підготовки фахівців у бік розв'язання питання розвитку трудового потенціалу держави.

В УРСР надавали великого значення розвитку трудового потенціалу педагогічних кадрів, у тому числі й фахівців із трудової підготовки, оскільки від них залежала якість загальноосвітньої підготовки майбутньої генерації трудівників, широта їх політехнічного світогляду, рівень економічного кругозору, стійкість світоглядної позиції щодо розбудови соціалізму тощо.

З 1985 року в УРСР відбуваються суттєві зміни в освітньому просторі у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Активні процеси реформування передбачали забезпечення високого наукового рівня викладання кожного предмета, міцне оволодіння основами наук, удосконалення політехнічної, профорієнтаційної і техніко-технологічної підготовки, посилення практичної спрямованості викладання, повне забезпечення системи народної освіти педагогічними працівниками та сучасним устаткуванням, поліпшення навчання кваліфікованих фахівців безпосередньо на виробництві, здійснення підготовки фахівців широкого профілю у вищій школі, підняття іміджу професії вчителя. Увага Міністерства освіти УРСР щодо формування трудового потенціалу індивіда акцентувалася на таких аспектах: рівень професіоналізму, якість методик навчання, матеріально-технічне забезпечення, система безперервної освіти, профорієнтація та вибір професії, професійна адаптація вчителя, ідейно-політична освіта, що істотно впливало на якість загальної та професійної освіти фахівців.

УРСР На загальнотехнічних факультетах вищих навчальних закладів удосконалення навчальних планів і програм, уточнення обсягу знань, вмінь і навичок здійснювалося згідно з тогочасними вимогами інтенсифікації виробництва, реалізації ринкових механізмів, розвитку науки й техніки, підняття ролі вищої освіти. Починаючи з 1985 р., зміст освіти фахівців із трудової підготовки змінюється. Нові умови вимагали змін у підходах до професійної освіти студентів у бік профорієнтації та глибокого знання науково-технічних та економічних основ виробництва, свідомого й творчого ставлення до праці та ін., через вивчення спецдисциплін. Так, наприклад, навчальний план державних педагогічних інститутів УРСР на 1989 р. [6, 207 – 208] охоплював загальноосвітні дисципліни: «Українська література», «Радянське право», «Іноземна мова», «Вища математика», «Загальна фізика», «Інформатика та електронно-обчислювальна техніка» та ін.; суспільно-політичні: «Історія КПРС», «Марксистко-ленінська філософія», «Політична економія», «Політологія», «Основи марксистко-ленінської етики і естетики», «Основи наукового атеїзму» та ін.; психолого-педагогічні та методичні: «Вікова фізіологія і шкільна гігієна», «Психологія», «Педагогіка, історія педагогіки», «Методика трудового та професійного навчання і викладання загальнотехнічних дисциплін», «Основи теорії трудової і професійної підготовки школярів», «Профорієн-

тація і методика профорієнтаційної роботи», «Психофізіологічні основи трудової і професійної підготовки», «Організація виробничої праці школярів», «Гурткова робота» та ін.; спеціальні: «Охорона праці», «Технічні засоби навчання», «Навчально-матеріальна база трудової підготовки школярів», «Радіоелектроніка», «Електротехніка», «Використання ЕОМ в управлінні технологічними процесами», «Нарисна геометрія і креслення», «Опір матеріалів», «Теорія механізмів і машин», «Деталі машин і підйомно-транспортні машини», «Гідравліка», «Теоретична механіка», «Теплотехніка», «Технологія конструкційних матеріалів», «Основи стандартизації та управління якістю», «Різання металів, станки і інструменти», «Технологія промислового і сільськогосподарського виробництва», «Практикум у навчальних майстернях», «Технічна творчість учнів», «Фізична, колоїдна та аналітична хімія», «Основи мікробіології, фізіології, харчування та санітарії», «Технологія швейного виробництва», «Основи конструювання та моделювання і художнього оздоблення одягу», «Обладнання швейного виробництва», «Основи автоматики і контрольно-вимірювальних приборів», «Товарознавство харчових продуктів», «Технологічне обладнання», «Обслуговування та естетика на підприємствах громадського харчування», «Облік, калькуляція і звітність», «Технологія приготування їжі» та ін.

За вибором студентів вивчалися дисципліни політехнічного спрямування: «Практикум з технічного моделювання», «Креслення», «Політехнічна спрямованість навчання фаховому предмету», «Методика економічного виховання учнів», «Практикум з ЕОМ», «Система трудового виховання школярів», «Економіка народної освіти», «Охорона навколишнього середовища», «Механізація сільськогосподарського виробництва», «Меліорація», «Підготовка школярів до суспільно корисної виробничої праці», «Педагогічні основи учнівських виробничих бригад» і т. ін. [4, 177].

Аналіз архівних матеріалів з питань роботи ВНЗ в Українській РСР (1986 – 1991) дає підставу для висновку, що, незважаючи на збільшення кількості профільних дисциплін, а також упровадження нових форм роботи із студентами, організація формування освітньої складової фахівців з трудової підготовки була незадовільною. Практика того часу засвідчує певну невідповідність навчання реальним умовам життя, використання у навчальному процесі морально застарілого обладнання, недостатню підготовленість студентів до практичної діяльності, незадовільний рівень сформованості культури праці студентів тощо.

Значна роль у нарощенні освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки покладалася і на післядипломну освіту, в тому числі на інститути удосконалення вчителів. Зрозуміло, що під тиском нових вимог суспільства до якості робочої сили в системі післядипломної підготовки педагогічних кадрів також були спрямовані на розвиток трудового потенціалу освітян. І.Я. Жорова виокремлює

змістові складові розвитку професійного розвитку вчителів природничих дисциплін у системі підвищення кваліфікації упродовж 1968 – 1990 рр. [1, 204]. На їх основі у контексті нашого дослідження виокремимо змістові складові розвитку освітньої складової вчителів трудового навчання у системі підвищення кваліфікації у 1985 – 1991 рр. Серед них: політична освіта; аналіз і вивчення державних програм, навчальних планів та інструктивно-методичних матеріалів; психологія і педагогіка; новітні досягнення вітчизняної та зарубіжної науки, культури, техніки; основи сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва; ознайомлення з окремими приладами, оволодіння вчителями технічними засобами навчання, технікою й методикою проведення практичних і лабораторних робіт; організація та проведення лабораторних робіт; використання технічних засобів у навчальному процесі; аналіз конкретних педагогічних і управлінських ситуацій; методика викладання трудового та виробничого навчання (диференціація, методика факультативних та гурткових занять, екскурсій на виробництва, роботи в теплицях та при-шкільних науково-дослідних ділянках, навчання на базі закріплених за школою підприємств, проблемне навчання, моніторинг ефективності навчального процесу); вивчення, узагальнення й поширення передового педагогічного досвіду; технічна творчість учнів.

Курсова підготовка передбачала навчання педагогів залежно від фаху в руслі науково-методичного й професійного напрямів. Основними формами підвищення кваліфікації учителів трудового навчання були курсова підготовка, політична освіта, різні форми методичної роботи в міжкурсний період та самоосвіта. Серед методів варто назвати такі: лекції, бесіди, заліки, іспити, контрольні роботи, звіти, написання методичних розробок, науково-методичних статей і доповідей, рефератів, виготовлення навчально-наочних посібників, лабораторні роботи, досліди, практичні роботи оволодіння ТЗН, екскурсії на виробництво, практикуми.

Інститути післядипломної освіти нарощували рівень освітньої складової фахівців із трудової підготовки, але, як і в системі вищої освіти, тут були свої проблеми. Зокрема, застарілою була матеріально-технічна база, професорсько-викладацький склад інститутів був в основному представлений викладачами, що не мали наукового ступеня, значну кількість годин відводили на політичну освіту, несерйозне ставлення педагогів до підвищення кваліфікації та інші фактори негативно віддзеркалювалися на якості підготовки педагогічних кадрів.

Зрозуміло, що трансформаційні політичні й економічні процеси часів «перебудови» не могли не призвести до змін в орієнтирах освітнього простору УРСР та критичного переосмислення педагогічної думки Радянського Союзу. Утім вони зумовили кардинальне оновлення освітньої парадигми радянської України. Отже, незважаючи на проведення реформ в

другій половині ХХ ст., система народної освіти все більше не відповідала суспільним і освітнім потребам.

Висновки. Соціально-економічні та суспільно-політичні трансформаційні процеси досліджуваного періоду стали тими чинниками, які спричинили в системі освіти суттєві зміни. У 1985 – 1991 рр. було прийнято чимало правильних рішень у галузі освіти, але більшість їх з різних причин залишилася нереалізованою. Українським позитивним для наукової та освітньої сфери було відкриття доступу до зарубіжних наукових напрацювань. Як наслідок, у 90-х рр. теорія людського капіталу почала набувати свого розвитку на теренах УРСР.

Перспективним є продовження досліджень щодо висвітлення змісту й організації професійного навчання фахівців із трудової підготовки у період 50-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Література

1. Жорова І.Я. Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України (1940-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / Ірина Ярославівна Жорова. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 384 с.
2. Народноеобразование в СССР / под ред. М.А. Прокофьева. – М. : Педагогика, 1985. – 448 с.
3. Современная концепция трудового потенциала : сб. науч. тр. / АН УССР, Ин-т экономики. – К., 1990. – С. 12 – 13.
4. Терентьева Н.О. Развитие политехнической освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н.О. Терентьева ; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 243 с.
5. Тітова Н.А. Трудовий потенціал і його реалізація в умовах формування регіональних ринків праці : дис. ... д-ра екон. наук : 08.09.02 / Н.А. Тітова ; Національна академія наук України, Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 1996. – 334 с.
6. Шиманович І.О. Політехнічна підготовка майбутніх учителів трудового навчання в Україні (друга половина ХХ ст.) : монографія / І.О. Шиманович ; за ред. Ю.В. Кузьменко / Ірина Олександрівна Шиманович. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – 231 с.

Кузьменко Юлія. Развитие трудового потенциала специалистов по трудовой подготовке уср в 1985 – 1991 гг. Стаття отражает трансформационные процессы системы образования в период «перестройки» в контексте развития трудового потенциала педагогических кадров на территории УССР. Рассматривает нормативно-правовые документы, которые повлияли на реформы в области экономики и образования. Особое внимание уделяется формированию образовательной составляющей специалистов по трудовой подготовки в ВУЗах и системе повышения квалификации.

Ключевые слова: специалисты по трудовой подготовки, система образования, трудовой потенциал, образовательная составляющая человеческого капитала.

Kuzmenko Yulia. Training of Handcraft Specialists during 1985 – 1991 as a Source of Soviet Labour Resources. The transformational processes of the «restructuring» period in the education system of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the context of the development of the pedagogical staff labour potential are discussed. The normative legal documents that influenced the reformation of the branches of economics and education are considered. A lot of attention is paid to the formation of handcraft specialists' educational aspect in higher education institutions and in the system of qualification extension.

Keywords: handcraft specialists, education system, labour potential, educational aspect of humans' capital.

Одержано 05.06.2015